

İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Rü'yetullah

'Ru'yetullah' According to Isma'il Haqqı Bursawi

Sıla İSKEÇELİ

Arş. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Res. Asst. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of
Divinity, Department of Tafsir, Bolu/Turkey

silaiskeceli@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1240-1963

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Haziran / June 2023

DOI: [10.53683/gifad.1267149](https://doi.org/10.53683/gifad.1267149)

Atıf / Citation: İskeçeli, Sıla. "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Rü'yetullah / 'Ru'yetullah'
According to Isma'il Haqqı Bursawi". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
/ *The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 754-779

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of
Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Rü'yetullah/Allah'ın görülmesi hususu tefsir ilminde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl âlimlerinden sûfi müfessir İsmâil Hakkı Bursevî, çeşitli metotlarla derlediği Rûhu'l-beyân adlı tefsirinde bu konuya yer vermiştir. Allah Teâlâ'nın dünyada ve âhirette görülebilmesi hakkında İslâm âlimlerinin ileri sürdüğü görüşleri tefsirinde detaylıca irdeleyen müfessirin rü'yetullah hakkında önemli açıklamalar yaptığı görülmüştür. Bu çalışmada Bursevî'nin başta Rûhu'l-beyân tefsiri esas alınarak, Şerh-u Şu'abi'l-Îmân ve Kitâbu'n-netice adlı eserlerindeki rü'yet dair düşüncelerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Müfessirin rü'yetullah algısı çerçevesinde oluşturulan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde rü'yetullah konusu hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Bursevî'nin rü'yet kavramına verdiği anlamlar tespit edilerek rü'yetin imkânı, dünyada ne zaman ve nasıl gerçekleştiği hakkındaki görüşleri ortaya çıkarılmış ve işârî açıdan konuya yaklaşımı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde müfessire göre rü'yetin cennette nasıl gerçekleşeceği, bu mertebeye kimlerin erişeceği, kademeleri, zamanı ve sayısı gibi alt başlıkları altında âyet ve hadislerden yaptığı yorumlarla rü'yet algısı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca konu hakkında Bursevî'nin Allah'ın görülebileceğini mümkün gören Ehl-i sünnet'in ve O'nun dünyada ya da âhirette hiçbir şekilde görülemeyeceğini iddia eden Mu'tezile âlimlerinin görüşleri karşısındaki yaklaşımının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Üçüncü bölümde rü'yetin bedenen olup olmamasıyla bağlantılı olarak müfessirin, haşr/yeniden diriliş konularındaki düşüncelerine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Bursevî, Rûhu'l-beyân, Rü'yetullah, Cennet, Haşr.

Abstract

Ru'yetullah (seeing Allah) is among the topics discussed in commentary science. Isma'il Haqqi Bursawi, one of the 18th century scholars of the Ottoman Empire, included this subject in his commentary named Rûh al-bayân, which he compiled with various methods. The exegete, who examined the views put forward by Islamic scholars about Allah's being seen in this world and in the hereafter, in his commentary, makes important statements about ru'yetullah. In this study, it is aimed to reveal Bursawi's thoughts on ru'yet (seeing) in his works called Şerh-u Şu'abi'l-Îmân and Kitâbu'n-netice, primarily based on his tafsir Rûh al-bayân. This study, which was created within the framework of the exegete's perception of ru'yetullah, consists of an introduction section and three other sections. In the introduction section, brief information was given about the subject of ru'yetullah. In the first section, by determining the meanings that Bursawi attributed to the subject of ru'yet, his views on the possibility of ru'yet and when and how it occurs in the world were

revealed, and his approach to the subject from a ishari perspective was emphasized. In the second section, the perception of ru'yet was demonstrated by the exegete's interpretations of verses and hadiths under subheadings such as how ru'yet will occur in paradise and who will reach this level, as well as ru'yet's levels, time and number. In addition, Bursawi's approach to the views of the Ahl as-Sunnah, who sees it possible that Allah can be seen, and the Mu'tazila scholars who claim that He cannot be seen in the world or in the hereafter, were also mentioned. In the third section, the thoughts of the exegete on resurrection were briefly mentioned in connection with whether ru'yet was bodily or not.

Keywords: *Commentary, Bursawi, Rûh al-bayân, Vision, Hell, Doomsdays.*

Extended Summary

The subject of this research was to reveal the views of Isma'il Haqqi Bursawi, one of the leading scholars of the Ottoman Empire who lived in the 18th century, on ru'yetullah (seeing Allah) in his commentary named *Rûh al-bayân* and in his works *Şerh-u Şu'abi'l-Îmân* and *Kitâbu'n-netice*. The views of the exegete, who wrote hundreds of works, are significant because he made a name for himself in a wide geography and his works are still subject to study and read. In this study, in the introductory section, brief information was given about the concept of ru'yetullah, and in the first section, the views of the exegete about the realization of ru'yet in the world were mentioned. In the second section, the evidences that he put forward for the realization of ru'yet in heaven were examined, and in the last section, the evidence that the resurrection will occur physically and spiritually was emphasized in connection with the fact that the vision is bodily. Evaluating the word ru'yet in the meaning of "seeing, looking and understanding", the exegete also handled words such as "excess" in this context. According to Bursawi, ru'yet is seeing something, while comprehension is grasping something. Therefore, understanding is superior to seeing. It is permissible to see Allah without being comprehended, but it is not possible in the Shari'ah. If a person breaks away his actions, attributes and personality, it is permissible for a person to see Allah after a complete insilah. Again, according to the exegete, the verses of al-Baqara 2/55 and al-A'raf 7/143 could be brought as evidence for the realization of ru'yet while still in the world. In addition, in the verse of al-A'raf 7/143, Prophet Moses did not prevent his people from seeing Allah; on the contrary, he wanted to see Him himself, and this request was not turned down. God did not say, "I cannot be seen", but promised that if the mountain could stand in its place and remain stable and solid, he would be seen. The preposition that gives a negative meaning in Allah's statement "You will

never see me” in the continuation of the verse does not mean anything negative in the eternal sense. Linguists have agreed on this issue. The exegete interpreted Prophet Musa’s hearing of Allah’s word as turning his whole body into an ear. He even stated that believers like this would only be eyes, ears or faces in the hereafter, and that they would look, see and hear from every direction in every direction. He said that just as the sense of sight was given the ability to perceive sounds, the sense of hearing could reflect on other organs. However, the exegete also brought the mi’raj event as evidence for the realization of ru'yet in the world. In mi'raj, he expressed that Prophet Muhammad’s body had almost become an eye, and that this event took place with his secret and spirit. He also stated that the Messenger of Allah saw Allah twice, with the heart and with the eyes, and that the discovery made with the heart was not less than that with the eyes of the head. On the other hand, the exegete expressed that believers would see Allah in three categories in heaven. The celebration of the common people would be on the days of celebration in the world, the celebration of the elite would be every day, and the celebration of the most elite would be with every breath. In addition, Allah could be seen on Fridays. Each servant would see according to their own degree. Angels would also be able to attain ru'yet. The exegete, whose verses contained words such as “some faces will look at Allah; joyful faces, abundance, better rewards, and sustenance in heaven” as evidence for ru'yet in heaven, emphasized that the best response would be to see Allah in heaven. After all, the act of seeing in heaven would be with the eyes of the head. Therefore, according to the exegete, re-creation in the hereafter would occur physically and spiritually. In fact, resurrection would be possible even in the world. The exegete, as an example for this subject, said that the parents of the Messenger of Allah and even his uncle, according to some scholars, were resurrected and passed away after they became believers. On the other hand, the exegete, who said that the bodies that burned and turned into charcoal due to torment in hell would be created again, expressed that Allah had the power to bring together every single building block of man. As a result, it can be stated that the Sufi exegete Bursawi generally remained in the Sunni line in his understanding of ru'yet. Although the Sufis were in agreement that ru'yetullah with the heart or eyes did not occur in the world, Bursawi separated from them. Like Fehrudin Razi, he accepted ru'yetullah with the eyes of the heart in the world. He also argued that the Messenger of Allah saw in the world with both his heart and his head eyes. Like Kashani, he said that in the hereafter, Allah would be seen with the eyes of the head. However, he stated that the vision of each servant would be different according to his

degree.

Giriş

Tefsirde üzerinde durulan temel konulardan biri de *Allah Teâlâ'nın görülmesi/rü'yetullah* hususudur. "Rü'yet" kelimesi "görmek" manasına gelmekle birlikte Allah'ın dünyada ya da âhirette gözle müşâhede edilmesi ve mükemmel bir inkişaf oluşmasını içerir.¹

Rü'yetullah hususunda âyet ve hadislerden deliller getirilerek bazı görüşler ortaya atılmıştır: Mu'tezile mensupları, bir kısım nasları te'vil ederek dünyada ya da âhirette Allah'ı görmenin mümkün olmayacağını iddia etmişlerdir.² Buna karşılık Eş'arîler bazı âyetleri³ delil olarak müminlerin kıyamet günü hesaplarının görülmesinin ardından Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede edeceklerini savunmuşlardır. Müşebbihe ile Mücessime ise Allah'ın dünyada ve âhirette görülebileceğine inanırken Ehl-i sünnet âhirette görülebileceğini ileri sürmüştür. Öte yandan cennette olacak müşâhedenin kalple yahut dünyadaki göz veya başka bir gözle olma durumu da söz konusu edilmiştir. Bu hususta bir tarafta görme eyleminin sadece kalp ile olacağını⁴ söyleyen Ca'fer es-Sâdik (ö.148/765); diğer tarafta bu durumun bir göz ile olacağını, ancak keyfiyet ve teşbih olmayacağını ileri süren Ebû Hanîfe (ö. 150/767) yer almıştır.⁵

Diğer taraftan mutasavvıflar da bu konuyu ele almışlardır. Genel

¹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 110; Süleyman Uludağ, "Rü'yet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/310; Selim Özarslan, "Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2001), 276.

² Nasr Hamid Ebû Zeyd, *el-İtticâhü'l-aklî fi't-tefsîr* (Beirut: el-Merkezü's-Sekâfî el-Arabî, 1996), 190-191; Ömer Pakişi, "Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kâdî Abdülcebbar ve Zemahşerî Örneği)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2001), 55-56.

³ el-A'râf 7/143; el-Kıyâme 75/22-23.

⁴ Allah Teâlâ'nın kalp gözüyle görüleceği konusunda güncel bilimin elde ettiği veriler açısından Akdemir'in şu ifadeleri önemlidir: "Görme eylemi görülen şeyden ziyade gören varlığın beyninin algılaması ile ilgili bir olaydır. Dolayısıyla Allah cennet ehlinin beyinlerinde cemalinin görüntüsü ile ilgili bir bilgi yaratabilir." Hikmet Akdemir, "Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 25.

⁵ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, ed. Muhammed Amirûşî (İstanbul: Mektebetü'l-irşad, 2001), 141-151; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-müel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasîr - Abdurrahman Umeyre (Beirut: Dâru'l-cil, 1996), 3/7; Sa'deddîn et-Teftâzânî, *el-Makâsîd Kelam İlminin Maksatları*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 558-570; Hadî Marifet, *Kur'an İlimlerine Giriş*, çev. Yusuf Tazegün (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 239-241; Akdemir, "Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", 8-9.

olarak onlara göre dünyada Allah'ı göz ile görmek mümkün değilken âhirette görülmesi mümkündür. Gazzâlî (ö. 505/1111), Hz. Ömer'in "Kalbim Rabbimi gördü"⁶ ifadesine yer verip, görmenin kalple bağlantılı olduğu üzerinde dururken; İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) Allah'ın dünyada kalple müşâhede edildiğini savunmuştur. Ayrıca İbnü'l-Arabî'ye göre, rü'yet (müşâhede) ve ilim (mükaşefe) arasında fark vardır. Hakk'ı görmek, O'nun zatıyla ilgiliyken; O'nu bilmek, O'na nisbetler izafe ederek, ilah olarak ispatlamaya yöneliktir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın varlığının zatının aynı olmasından dolayı O'nu görmek O'nu bilmektir. Kâşânî (ö. 736/1335) ise rü'yetin "beden gözüyle görmek" olarak tahsis edildiğini belirtmiştir.⁷ İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624) rü'yetin âhirette vaad edildiğini, dünyada olmayacağını, ancak Resûlullah'a dünyada iken rü'yetin nasip olduğunu dile getirmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in yolunda olan bazı kâmil zatların da nasipleri varsa buna erişebileceklerini, ancak onların rü'yetlerinde arada perde bulunacağını kaydetmiştir.⁸

Bu çalışmada sûfî müfessir İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *rü'yetullah* konusu hakkındaki görüşleri gösterilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla tasavvufî tefsir örneği olan *Rûhu'l-beyân*'daki müfessirin aktarımları ve görüşleri önem arz etmektedir. Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* tefsirinde rü'yetullah konusu bağlamında yapılmış detaylı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak bu konunun kısmen yer aldığı birkaç çalışma tespit edilmiştir. Bunlar: Betül Saylan'ın "*Ferahu'r-Rûh Adlı Eseri Çerçevesinde Bursevî'nin Sem'iyât Bahisleri Hakkındaki Görüşleri*" adlı makalesi ve Yusuf Bilal Kara'nın "*Mi'racın Tasavvufî Boyutu: İsmail Hakkı Bursevî Örneği*" adlı yüksek lisans tezidir.⁹

Bu makalede Bursevî'nin rü'yetullah görüşleri, *Rûhu'l-beyân* tefsiri esas kaynak olmak üzere *İmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-İmân)* adlı eseri ve vefatından yaklaşık bir yıl önce kaleme aldığı *Kitâbü'n-netice* adlı eserleriyle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla müellifin en son ulaştığı netice ve

⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 3/34.

⁷ İbn Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi*, çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012), 21-23; Uludağ, "Rü'yet", 35/310-311. Ayrıca bk. Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: KİTSAN Yayınları, ts), 1/421-423; 2/1219-1220; Kemalüddin Abdürrezzak Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988), 2/48-49 3/224.

⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî* (İstanbul: Merve Yayın-Dağıtım, 1996), 1/466-467.

⁹ Ayrıca bk. İskender Şahin, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Mu'tezile'ye Yöneltiltiği İtirazlar", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/26 (2021), 181-205; Çağfer Karadaş, "İsmail Hakkı Bursevî'nin İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 265-276.

kanaatleri gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Rû'yetullahın Dünyada Gerçekleşmesi

Bursevî, dünyada rû'yetullahın gerçekleşmesi hakkındaki yorumlarını *görmek*, *bakmak* ve *idrak* gibi kelimeler üzerinden yapmıştır. Müfessire göre *basar* (البصر) görme duyusudur ve insanın sadece iki gözüyle elde ettiği kabiliyettir. Görme mahalli olduğu için göze de bu isim verilebilir. *Rû'yet* (الرؤية) bir şeyi görmek iken; *idrak* (الإدراك) bir şeyi kavramak, kuşatmak ve künhüne vâkıf olmaktır. Müfessir, idrak ile görmek arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: Bir şeyi “idrak etmek”, onu kavramak ve ona ulaşmak iken “görmek” bir şeyi görmekten ibarettir ve idraksiz görmek de mümkündür. Ayrıca idrak, görmekten daha hususîdir.¹⁰ Bursevî'ye göre, Allah Teâlâ'nın idrak edilmeden görülmesi câizdir. Fakat bir insan, dünyada iken Allah'ı görseydi, şükretmesi vâcib olurdu. Şükrettiğinde ise daha çoğuna hak kazanırdı. Allah'ı görmekten daha üstün bir şey olamayacağına göre, dünyada görülmesi haramdır. Şayet fiillerinden, sıfatlarından ve zatından fâni olup, hüviyyet ve beşeriyeti ortadan kalkan kimsenin tam bir sıyrılma/soyutlanma (insilâh) sonrasında ancak basiretle Hakk'ı görmesi câiz olur. İbn Atâ'dan (ö. 309/922) nakille ise şöyle demiştir: “Allah'ı görmek aklen câiz ise de şer'an bunun mümkün olamayacağı hakkında icmâ vardır.”¹¹

1.1. Rû'yetin Dünyada Gerçekleşmesinin Delilleri

Âlimler Allah'ın dünyada görülmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Fahrüddin Râzî (ö. 606/1210) dünyada Hz. Peygamber'in mi'rac hadisesinde basiret yani kalp gözüyle Allah'ı gördüğünü, âhirette ise keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde görmenin gerçekleşeceğini kabul etmiştir.¹² Diğer taraftan sûfilerin büyük çoğunluğu rû'yetullahın dünyada kalp veya gözle gerçekleşmediği hakkında ittifak içinde olmuşlardır.¹³ Bursevî ise onlardan ayrılmıştır. Dünyada kalp gözüyle, âhirette ise beden gözüyle Allah'ın görüleceğine inanmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in dünyada kalp ve bedenle gördüğünü, diğer peygamber yahut velîlerin ise dünyada kalp gözüyle Allah'ı gördüklerini kabul etmiştir. Bu konuda müfessirin rû'yete yönelik açıklama ve delilleri şöyledir:

¹⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, thk. Ahmed İzzu İnâye (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-'Arabî, 2001), 3/100.

¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/100-105.

¹² Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtilihü'l-gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 6/415; 11/49-60; 20/497-509; 22/302-308.

¹³ Uludağ, “Rû'yet”, 35/310-311.

Müfessir hem *Rûhu'l-beyân* tefsirinde hem de *Kitâbü'n-netice* adlı eserinde, dünya hayatında rü'yetullahın gerçekleştiğini kabul ederek dünyada kalp gözü (basiret) aracılığıyla, âhirette ise baş gözü (basar) ile görmenin olacağını ileri sürmüştür. Rü'yetin dünyada vuku bulmasına Bakara 2/55¹⁴ ile A'râf 7/143.¹⁵ âyetlerini delil kabul etmiştir. Çünkü söz konusu âyetlerde Hz. Mûsâ, kavminin Allah'ı görmek istemesini engellememiş, bizzat kendisi de görmek istemiş ve bu isteği reddedilmemiştir. Cenâb-ı Hak ona dağ yerinde durabilirse kendisini görebileceğini vaad etmiştir. Bunun gerçekleşmiş olması müfessire göre imkânsız değildir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Allah'a olan niyazındaki *"Bana görün, sana bakayım."* cümlesinde geçen *bakmak* kelimesi, *görmek* anlamındadır. Allah, Hz. Mûsâ'ya kendini görme imkânı vermiştir. Bu ise zatının görülmesi için bir sebeptir. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın sözünde mecâz bulunmaktadır. Aslında bu cümle *"Seni görme imkânı ver."* şeklinde anlaşılmalıdır. İbn Abbas'tan rivayetle ise Hz. Mûsâ'nın bu isteğine karşı Cenâb-ı Hak perdeleri açıp dağı göstererek *"Bak"* buyurmuş; Hz. Mûsâ, yüz yirmi dört bin peygamberin yalvararak *"Bana kendini göster Ya Rabbi."* şeklinde ihramlı halde telbiyede bulduklarını görmüştür. Ayrıca bir başka âyette¹⁶ Hz. Mûsâ'nın, *"Ey rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!"* yakarışı tıpkı küçük bir çocuğun Hakk'ın terbiye kucagında haddini aşmaması gibidir. Âdetâ büyüyünce Hz. Mûsâ, çocukların isteği gibi buna talip olmamış ve *"Sana bakayım, kendini göster ya Rabbi!"*¹⁷ buyurmuştur. Nitekim Ehl-i sünnet'e göre bu âyet, Allah'ın görülmesinin câiz olduğunu gösterir.¹⁸ Bununla birlikte Hz. Mûsâ *"Sana bakayım."* demiş; Allah Teâlâ *"Bana bakamazsın."* demeyerek *"Sen beni asla göremezsın."* buyurmuştur. Aslında Hz. Mûsâ'nın bu isteği göz bebeğiyle yönelip bakmak değil, içinde

¹⁴ وَادُّ قُلُوبَكُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكُم مِّنَ الصَّاعِقَةِ وَأَنْتُمْ تُنظَرُونَ "Bir zamanlar, 'Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı." *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), el-Bakara 2/55.

¹⁵ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيكَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَوَلَّىٰ وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ سُجَّدًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana töbe ettim; ben inananların ilkiyim." (el-A'râf 7/143).

¹⁶ el-Kasas 28/24.

¹⁷ el-A'râf 7/143.

¹⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-gayb*, 11/50-57.

idrakın de olduğu görmektir. Zira bakmakta bazen idrak olmayabilir.¹⁹

Bursevî, Farsça tefsirlerde yukarıdaki âyetin “*Beni dünyada göremeyeceksin.*” şeklinde anlaşıldığını ve ezeli hükmün, dünyada Allah’a bakan kimselerin öleceği şeklinde yorumlandığını söylemiştir. Naklettiği bir başka eserde ise “*Fâni gözle göremezsin, ancak bâkî gözle ihsan ve nimet vasıtasıyla görürsün.*” denilmek istendiğini kaydetmiştir. Reşîdüddîn-i Meybüdî'nin (ö. 520/1126'dan sonra) *Keşfü'l-esrâr* isimli Farsça tasavvufî Kur'ân tefsirinde Hz. Mûsâ'nın makamına işaret edildiğini aktarmıştır. Nitekim Allah'ın “*Beni asla göremezsin.*” buyruğunu işittiği zamandaki Hz. Mûsâ'nın makamı, “*Bana göster*” dediği andaki makamından daha yüksektir. Ayrıca bazı müfessirlerin konu hakkındaki görüşlerine yer vermiştir: Onlara göre, Allah Teâlâ “*Ben asla görülmem.*” dememiş ve görülme olasılığını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Eğer Allah görülebilir olmasaydı, şüphesiz bunu haber verirdi. Ayrıca söz konusu âyet, Allah'ın görülmesinin imkânsız olmasına delâlet etmez. Aksine görmeye engel bazı *eksiklik* ya da *kusurların* olduğuna işaret eder ve görmeyi engelleyen bir *perde* kaldığını gösterir. Müfessirlerin bu görüşlerini aktaran Bursevî, sondaki görüşe kendisinin razı olmadığını dile getirmiştir. Ona göre, Tûr dağına Hz. Mûsâ'nın gelişi, nübüvvetinin ilk zamanlarında olmamış; aksine Hz. Mûsâ, derecesine nisbetle *Muhammedî mûraca* benzemektedir.²⁰ Dolayısıyla müfessir *eksiklik* ya da *kusurun* bu mertebede olmayacağını savunmuştur.

Öte yandan müfessirin kaydettiği bilgiye göre A'râf sûresinin 143. âyetindeki “*Beni asla göremezsin.*”²¹ cümlesinde olumsuz anlamı veren “*asla*” (لَنْ) edatının, ebedî olarak olumsuz anlam ifade etmesi dil âlimlerine göre yanlıştır. Buna dair ne sahih bir nakilde ne de muteber bir kitapta bilgi geçer. Hatta Zuhruf 43/77²² ile Hâkka 69/27.²³ âyetlerinde Yahudilerin ölümü isteyeceklerinin bildirilmesine rağmen Bakara 2/95. âyetinde²⁴ ölümü temenni etmeyecekleri bu edatla ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu edat ebedî olumsuzluk ifade etmez. Nitekim Mu'tezile'nin Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı

¹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/182; 3/294-298; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64), 304b, 455b.

²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/294-298; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 304b, 331b, 405a.

²¹ لَنْ تَرِي

²² وَأَنذَرُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمَقْتُلُ “Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin! diyecekler; o da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir.” (ez-Zuhruf 43/77).

²³ كَيْفَ تَقُولُ يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمَقْتُلُ “Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!” (el-Hâkka 69/27).

²⁴ وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ “Kendi elleriyle yapıp ettikleri işler sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.” (el-Bakara 2/95).

göremediğini ileri sürmesi, ebediyen görmemeyi gerektirmez. Âyetin devamında “*Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin.*”²⁵ buyrulmuştur. Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ’ya tecellî ettiğinde dağ sabit ve sağlam kalırsa kendisini görebileceğini, dağ yerinde duramazsa bakamayacağını bildirmiştir. “Dolayısıyla kuvvetine rağmen dağ tecelliden etkileniyor ve parçalanıp yok oluyorsa, en ufak şeyden bile korkan insanoğlu, böylesine muazzam bir müşahedeye nasıl güç yetirebilir?” diyen müfessire göre bu âyet rü’yetullahı kanıttır. Nitekim görme eylemi, dağın yerinde kalabilmesine bağlanmıştır ve mümkün olabilecek bir şeydir. Nasıl ki bir şeyi imkânsıza (muhâl) bağlamak onun imkânsız oluşuna delilse, bir şeyi mümkün bağlamak onun imkân dahilinde olacağına delildir. İmkânsıza bağlı olanın yine imkânsız olduğuna örnek olarak A’râf 7/40. âyetini veren müfessir, bu âyetteki “*Deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!*” ifadesinde, kâfirlerin cennete girmesinin imkânsız kılınmasının yine imkânsız bir şeye bağlanmasıyla açıklamıştır. Dolayısıyla aynı sûrenin 143. âyetindeki Allah’ın tecellî etme durumu da dağın yerinde durmasıyla mümkündür ve bu mümkün olabilecek bir durumdur. Öte yandan Hakk’ın tecellisi karşısında dağın yerinde kalabilmesinin delili şudur: Allah, “*Dağ paramparça oldu.*” dememiş, parçalanmayı kendine nisbet ederek “*Dağı paramparça etti.*”²⁶ buyurmuştur. “*Rabbi o dağa tecellî edince*” ifadesi ise Allah’ın kudreti ve emrinin dağa yönelmesiyle azametinin dağda gözükmelerini belirtir. Dağdaki bu zuhur, azametle kudretin ona ilişmesi ve etkilerinin belirmesidir. Müfessir, bu şekilde zikrettiği yorumun ise Allah’ın zatının, cansız varlıklara gözükmemesinin akla uygun olmamasından dolayı yapıldığını zikretmiştir.²⁷

Müfessirin verdiği bazı rivayetlere göre Allah, Hz. Mûsâ’ya nurunu çevreleyen perdeler arasından, serçe parmakla baş parmağın üst boğumu birleştirildiğinde oluşan daire kadar bir yerden dağa nurunu göstermiştir. Bir başka rivayete göre yetmiş bin perde ardından dirhem büyüklüğünde nur açığa çıkarmış veya arşın nurundan ya da kendi nurundan iğne deliği kadar izhar etmiştir. Hatta bu dağı Hz. Mûsâ’ya fidye olarak kıldığı, şayet yere düşüp, kendinden geçmeseydi, dağın parçalandığı gibi onun da eriyeceği şeklinde anlaşıldığını kaydetmiştir. Ayrıca “dağ” kelimesinin hicâb olan cismin sûreti olduğunu, cismin ise fenâ ve riyâzat ile parçalanıp yok olmadan tecellîye uygun düşmediğini belirterek, “Tecellî, ancak kalp makamındaki

²⁵ وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَاهُ

²⁶ el-A’râf 7/143.

²⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/207, 299-300.

ruh içindir; dağ ise cismânî ve kevnî bir oluşun sûretidir. Bunun vuku bulunduğu yer, sonradan oluşan bir şey değildir." şeklindeki işârî yorumu aktarmıştır.²⁸

Bununla birlikte müfessir, Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'nın kelâmını işitmesini, bütün vücudun âdeta bir kulağa dönüşmesi gibi mümin kulların âhirette sırf kulak, göz ya da yüz olacakları; dolayısıyla duymaları, işitmeleri ve müşâhedelerinin yönlerine sığmayıp perdelenme ya da bir yön olmadan her cihetten her cihete bakıp, görüp, işitecekleri şeklinde gelen bazı rivayetleri aktarmıştır. Müfessire göre, Allah'ın işitme duyusunu sesleri idrak için yarattığı gibi bir duyu organı da başka organların idrak ettiğini algılayabilir. Tıpkı görme duyusuna sesleri de algılama özelliğinin verilmesi gibi işitme duyusu için yaratılan seslerin algılanma potansiyelini diğer organlarda yaratabilir.²⁹

Dolayısıyla Bursevî dünyada insanın kalp gözü ile Allah'ı görebileceğini kabul etmiştir. Hatta Allah dostu bazı kimselerin ya da peygamberlerin bunu tecrübe ettiklerine, ancak bunun için bir soyutlanma gerektiğine inanmıştır. Sıfat, zat ve fiillerinden fâni olanın, tam bir soyutlanmadan sonra bunu elde edebileceğini ifade etmiştir.

1.2. Mi'ractaki Rü'yet

Bursevî, rü'yetin dünyada gerçekleşmesini mi'rac hadisesiyle de ele alarak izah etmiştir. Ona göre Hz. Muhammed, kevn ve fesâd âleminde yedi feleği kat ettikten sonra Allah Teâlâ'yı görebilmiştir. Necm 53/17. âyetinde ise mi'racta Resûlullah için "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı."³⁰ denilmesini onun baş gözüyle ve uyanıklık halinde Allah Teâlâ'yı gördüğüne delil saymıştır. Nitekim âyette "kalbi kaymadı" buyrulmamış, *basar* kelimesi kullanılarak "gözü kaymadı" denilmiştir. Bununla birlikte bu âyetin Hz. Peygamber'in yüce himmetine ve güzel ahlâkına övgü sayıldığına dair yorumları da aktarmıştır.³¹

Mi'rac gecesinde sır ve ruhla bu olayın gerçekleştiğini söyleyen müfessir, Resûlullah'ın vücudunun tamamının âdeta bir göz haline geldiğini belirtmiştir.³² Süfî Şeyh Rûzbihân Baklî'den (ö. 606/1209) naklettiği bir habere göre Resûlullah gözleriyle âşikâr bir şekilde Allah'ı görmüş, âdeta tüm bedeni

²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/300.

²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/443; 3/294.

³⁰ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

³¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/260; 9/269.

³² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/102.

bir göz olarak müşâhede etmiştir.³³ Dolayısıyla Baklî de Bursevî gibi sûfilerden bir bakıma ayrılmış ve rü'yetin dünyada fiziki gözle vuku bulmasını inkâr etmemiş ve müspet olarak bakmıştır.

1.5. Rü'yetin Sayısı

Müfessirin verdiği bilgilere göre, Resûlullah dünyada iki kez Allah'ı görmüştür. Görmekten ziyade *nazar etmek* şeklinde vuku bulmuştur. İbn Bircân'ın (ö.?) *Münâsebât* adlı eserinden aktardığına göre mi'rac hadisesi iki defa gerçekleşmiştir. Bunlardan ilkinin kalple, ikincisinin gözle olduğunu söyleyen Bursevî, bazı âlimlerden yaptığı nakille her ikisinin kalple olduğunu ve tümünde yapılan keşfin aynı dereceye sahip sayıldığını kaydetmiştir. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'den nakille ise mi'râcın otuz dört kere gerçekleştiğini, sadece birisinin bedenle olduğunu, kalanların rüya yoluyla vuku bulduğunu aktarmıştır.³⁴

Bir başka rivayette ikinci görmenin kalple olduğunu dile getiren Bursevî'nin yine Baklî'den aktardığına göre "Kalp ile yapılan görme, baş gözüyle yapılandan daha az keşfe sahip değildir."³⁵ Dahası "Allah'ın Hz. Mûsâ'ya kelâmı, Resûllah'a ise rü'yetullahı verdiği"³⁶ bildirilen bir hadise göre bazı âlimler, Resûlullah'ın baş gözüyle Allah'ı gördüğünü ileri sürmüş ve Bursevî de bu görüşlere katıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in en güzel bir sûretle Rabbini gördüğüne dair gelen bir habere³⁷ binaen onun gözüyle Rabbini gördüğünü kabul etmiştir.³⁸

Diğer taraftan müfessirin zikrettiğine göre, bazı peygamberler bedenlerinden sıyrılarak Allah'ı müşâhede etmişlerdir. Oysa Resûlullah bunlardan farklıdır. Hz. Muhammed'in Allah Teâlâ'yı görme hadisesi, cisim sûretinde sır ve ruh ile olmuştur. Sanki her bir cüzü bir kulak haline gelmiş ve keyfiyeti belli olmadan basireti ile gözü birleşmiştir.³⁹ Hocası ve şeyhi Osman Fazlî'nin (ö. 1102/1691) bu konuda Resûlullah'ın sırrı ve ruhuyla hiçbir cismin olmadığı bir yerde cisim sûretinde gördüğünü, hatta mi'ractaki seyrinde cisim ve ruhlar âlemini geçerek emir âlemine ulaştığını

³³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/264-266.

³⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/266.

³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/264-269.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delâilu'n-nübüvve ve ma'rifetu ahoâli sâhibi'ş-şarîa'*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), 2/402, 354-405.

³⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmi'ul-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Tefsir", 38 (3233).

³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/262.

³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/147.

kaydetmiştir. Ayrıca Osman Fazlî, bu görmenin mutlak şekilde tüm varlıklardan soyutlanmayı gerektirdiğini, bunun ise yalnız Resûlullah'a ait olup, kalp ve kalıpla ulaştığını dile getirerek açıklamasına şöyle devam etmiştir: "Hz. Mûsâ yahut diğer peygamberler kalıpları unsurlar âlemindeyken meydana gelen bir soyutlanmayla görürler. Resûlullah ise önce unsurlar, sonra tabiat âlemini geçmiş, bu beden ve kalple olmuştur."⁴⁰ Dolayısıyla kendi yerine vekil olarak Bursevî'yi tayin eden Celvetî şeyhi Osman Fazlî'nin görüşlerini, Bursevî'nin de benimsediği söylenebilir.

1.3. İşârî Açından Rü'yet

Müfessirin Şeyh Üftâde'den (ö. 988/1580) naklettiğine göre, zâhirde insanın nasıl ki iki gözü varsa, kalbin de iki gözü vardır. Kalpteki bu gözler açıldığında sıfatların tecellileri müşâhede olur. Her iki gözün de pek latif olan iki göz bebeği bulunur. Zira zat tecellîsi sadece kalp gözünün ardında olup, göz bebeğinin olmadığı manevî bir göz aracılığıyla müşâhede olur. Ancak bu mülhidlerin iddialarındaki gibi değildir. Böyle düşünmekten Allah'a sığınılır. Ayrıca mümkün-i hakîkî, vâcib-i hakîkîden farklıdır. Allah'a kavuşan sâlik, varlığını yok edince yok olur. Böyle bir şey hakkında ittihad ve hüküm bir yana olmak üzere hüküm verilemez. İttihad kelimesiyle Allah'ın rızasına uygun takarrub yani tam bir yaklaşma kastedilir. "*Şu, şu kimse ile müttahid yani birdir.*" denildiğinde söz konusu iki kimsenin farklı iki kişi olduğuna dair bir şüphe yoktur. Sâlikin yok olması ise tecelli nurları arasında ve istiğrak denizinde kaybolup gitmesidir. Allah'tan başka bir şey sâlikin nazarında kalmaz. Allah'tan başka her şeyden yüz çevirdiği ve O'na tam bir yönelişle yöneldiği için bakar, ancak kendisini bile göremez. Nasıl ki bir kimse tam anlamıyla gözlerini gökyüzüne diker ve yeryüzünü göremez ya da doğuya çevirir de batıyı göremezse, bu da onun durumuna benzer.⁴¹

Diğer taraftan müfessir, hikmet ehli bazı kimselerin dünyada Allah'ın görülmemesine yönelik açıklamalarına yer vermiştir. Bu kimselere göre, dünya kâfirlerin cennetidir. Eğer dünyada mümin kullar Allah'ı görebilse ve inkârcılar göremeseydi, bunu iman etmemelerine bir gerekçe getirirlerdi. Şayet bütün insanlar O'nu görselerdi, insanlar arasında üstünlük kalmazdı. Kaldı ki insanların çalışma yeri dünyadır. Dolayısıyla dünyada Allah görülebilseydi, kimse bir şey yapmazdı. O'nun görülmemesi insanlar için aslında bir rahmettir. Nitekim insanda kıskançlık duygusu vardır. Dağın Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmemesi için parçalanması gibi insan kalbi de diğer

⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/298-299. Ayrıca bk. a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 118b.

⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/298-299.

insanlar Allah'ı görmesin diye parçalanıp yok olurdu. Dahası görünmeyene olan muhabbetle görülene duyulan bir olmaz. Allah Teâlâ kendisinin görülmesini yasaklamakla aslında değerinin bilinmesini istemiştir.⁴²

Ayrıca rü'yetullahın dünyada gerçekleştiğini iddia edenlere karşın Şeyh Üftâde'den nakille rü'yetullahın dünyada mümkün olmayacağını, Allah'ın kendisinin âhirette görülebileceğini vaad ettiğini kaydetmiş ve imkân dahilinde bile bunun dünyada olacağını vaad etmediğini vurgulamıştır.⁴³ Buna karşın *Arâisu'l-beyân* adlı işârî tefsirinde Baklî'nin başına gelen bir hadiseyi aktarmıştır. Baklî, bir keresinde mânevî sarhoşluk anında Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede ederek seyretmiş ve ayân-beyan perdesiz olarak bu durumun gerçekleştiğini söylemiştir.⁴⁴

Dolayısıyla Bursevî'ye göre "rü'yet" bir şeyi görmek iken, "idrak" bir şeyi kavramaktır. Allah'ın basiretle görülmesi câizdir, ancak fiillerinden, sıfatlarından ve zatından ayrılan kimsenin tam bir soyutlanmadan geçmesi gerekir. Rü'yetin dünyada gerçekleşmesine Bakara 2/55 ile A'râf 7/143. âyetleri delil getirilebilir. Nitekim A'râf 7/143. âyetinde Hz. Mûsâ, kavminin Allah'ı görmesini engellememiş; bilakis kendi de görmek istemiş ve bu isteği geri çevrilmemiştir. Allah, "Ben görülmem." dememiş, dağ yerinde durabilirse sabit ve sağlam kalabilirse, kendinin görülebileceğini vaad etmiştir. Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kelâmını işitmesini tüm vücudunun sanki bir kulağa dönüşmesi şeklinde yorumlayan müfessir, buna benzer mümin kulların da âhirette sırf göz, kulak ya da yüz olacaklarını ve her yönden her yöne bakıp, görüp, işiteceklerini dile getirmiştir. Ayrıca mi'rac hadisesini de rü'yetin dünyada gerçekleşmesine delil getirmiştir. Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed'in rü'yetini karşılaştırmış ve Hz. Mûsâ'nın diğer bazı peygamberler gibi kalıpları unsurlar âlemindeyken gerçekleşen bir soyutlanma gördüğünü, Hz. Muhammed'in ise önce unsurlar âlemini, sonra tabiat âlemini geçerek hem beden hem de kalple gördüğünü söylemiştir. Dolayısıyla sûfilerin ekseriyetinin ittifak ettiği dünyada rü'yetin gerçekleşmediğine dair görüşten ayrılmıştır.

2. Rü'yetullahın Cennette Gerçekleşmesi

⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/182.

⁴³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/305.

⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/462-463.

Bursevî, Zuhurf sûresinin 71. âyetinde,⁴⁵ fukahâdan bir kimse “Allah’ı cennette göreceğim” sözünü söylerse kâfir olur, ancak “Allah’ı cennetten göreceğim” şeklinde söylerse kâfir olmaz diyen kimselere reddiye bulunduğunu kaydetmiş⁴⁶ ve açıklamasının şu şekilde olduğunu belirtmiştir: “Cennette görmek” ifadesinde Allah’a mekân isnad ederek, Allah’ı görmenin zarfı yapmıştır. Şayet bu kimse, Allah’ın cennette olduğuna inanıp da bunu diyorsa kâfir olur. Allah’ı gören kimsenin cennette olması Cenâb-ı Hakk’ın cennette olmasını gerektirmez. Resûlullah’ın dünyadayken Allah’ı görmesinde nasıl ki O’nun mekânı dünya değilse, cennette görülmesinde de O’nun mekânı cennet değildir.⁴⁷ Dolayısıyla müfessir “cennette Allah’ı görmek” ifadesinde böyle bir küfür tehlikesi sezmemiştir. Hatta Ra’d sûresinin tefsirinde yaptığı bir açıklamada şunu belirtmiştir: Cennet, Allah’ı görme mahallidir. Bizzat Allah’ın mahalli değildir. O’na mekân atfedilemez. Mekân ile sınırlama, görenin bir hali olup, görülenin hali değildir. Tıpkı Allah Teâlâ’yı dünyada görmeye engel olan durumlar ortadan kalktığı ve görüldüğünde, kendisinin münezzeh ve mutlak oluşuna bir sorun oluşturmadığı gibi cennetteki durum da buna benzemektedir.⁴⁸

Kıyâme sûresinin 23. âyetinde “Bir kısım yüzlerin Rablerine bakacakları” ifadesi, gözlerin bakmasından ziyade tüm cüzün görmeye dönüşmesi şeklinde vuku bulacaktır. Bu âyetin Ehl-i sünnet’e göre Allah’ın mümin kullar tarafından keyfiyetsiz ve sınırlamasız görüleceğine bir delil sayıldığını söyleyen müfessir, Mu’tezile âlimlerinden Zemahşerî (ö. 538/1144) tarafından *bakmak* şeklinde değil de bunun yerine *ummak* ve *beklemek* olarak yorumladığını belirtmiştir. Ancak Bursevî, Zemahşerî’nin bu şekilde bir kelimenin herhangi bir sebep bulunmadan gerçek anlamın bırakılarak kinâye

---

⁴⁵ “Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız.”

⁴⁶ Bu konuda müfessirin ifadeleri şöyledir:

يقول الفقير: في الآية رد على من قال من الفقهاء لو قال: أرى الله في الجنة يكفر و لو قال من الجنة لا يقفر.

⁴⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/526.

⁴⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/462-463.

alınmasının uygun olmadığını zikretmiştir.⁴⁹ Yûnus sûresinin 26. âyetinde⁵⁰ ise Allah Teâlâ, kendisinin görülmesini *fazlalık* olarak nitelendirmiş, *daha güzel karşılık* ve *fazlası* buyurmuştur. Bunun hikmeti müfessire göre şöyledir: Buradaki fazlalık, üstüne fazlalık eklenen şey cinsinden olmayan, vaad edilen fazlalıktır. En büyük ve en Aziz varlıktan gelen ziyâdelik de en değerli ve en büyük olacaktır. Fazlası Allah Teâlâ'yı görmektir. Güzel karşılık ise cennettir.⁵¹

2.1. Rü'yetin Zamanı ve Sayısı

Bursevî'nin kaydettiğine göre, dünyada Müslümanlara bayram olan günler cennette de onların bayramları olacak ve o gün Allah Teâlâ tecelli edip cemâlini gösterecektir. Avâmın (sıradan halk) bayramı Kurban ve Ramazan günleri, havâsın (seçkin tabaka) bayramı her gün sabah ve akşam, ehassu'l-havâsın (en seçkinler) bayramı ise her nefeste olacaktır.⁵² Ayrıca *Kitâbü'n-netice* adlı eserinde yer verdiği üzere cuma günü de Allah görülebilecektir.⁵³ Nitekim Müslümanların bir diğer bayramı sayılan cuma gününe *ziyade günü* anlamında *yevmü'l-mezîd* denilmesinin sebebi o gün cennetliklerin rü'yete mazhar olacağı içindir. Hasan Basrî'den (ö. 110/728) naklettiğine göre cennetlikler rü'yete eriştikleri anda nail oldukları nimetleri bile unutacaklardır. Hatta içinde buldukları bu halden dolayı tıpkı sekr (sarhoşluk) halinde olanlar gibi yollarını bulamayacaklarından kendilerini köşklere götüren yardımcılar gelecektir. Öyle ki köşklere vardıklarında hanelerindekiler onların yüzündeki parlaklığın artmış olduğunu hissedeceklerdir.⁵⁴ Yine müfessirin sahih bir haberden naklettiğine göre cennettekiler, cemâlullahı diledikleri kadar temâşâ edecek⁵⁵ ve cemâlullah derecesiyle ebedî olarak kalacaklardır.⁵⁶ Ayrıca cennette kullar günde iki defa

⁴⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/295-297; Adem Apak, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'da İslâm Tarihi İlk Dönem Hadiseleri ve Siyasî-İtikadî Fırkalar Hakkındaki Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 165; Engin Söğüt, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfi Risalesi Muhteva ve Tahlili* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 103.

⁵⁰ "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaştığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar." (Yûnus 10/26).

⁵¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/55. Ayrıca bk. *Rûhu'l-beyân*, 3/307.

⁵² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/556-557.

⁵³ Bursevî, *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 487b.

⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/158. Ayrıca bk. Taner Çetin, *İsmail Hakkı Bursevî Vâridât-ı Kübrâ* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 159-160.

⁵⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/256. Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsir", 10 (3105).

⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/218.

olmak üzere Allah'ın huzurunda Kur'ân'ı tilâvet edeceklerdir.⁵⁷

İsmâil Hakkı'ya göre rü'yet bir benzeri olmaksızın, kemiyet ve keyfiyetsiz gerçekleşecektir.⁵⁸ Cennetlikler, Allah'ın cemalini görmek istediklerinde başka bir mekâna geçecek ya da zaman beklemelerine gerek olmadan, köşklerinde keyfiyetsiz olarak Allah'ı görebilecektir.⁵⁹ Cennette mümin kullar, rü'yete sınırlama ve keyfiyet olmaksızın nail olacaktır. Hatta bu rü'yete ebedî olarak erişen bir zümre bulunacak ve ebediyen Allah'ın cemâlini seyredecektir.⁶⁰ Zira Resûlullah bir duasında, Allah'ı ebediyen görmeyi dilemiş ve *darra-i mudarra* ve *fitne-i mudille* olmaksızın şeklinde hariç kılmıştır. Müfessir bunlardan *darra-i mudarrayı*, Cenâb-ı Hakk'ın tecelli ettikten sonra perdenin arkasına gizlenmesi olarak yorumlarken; *fitne-i mudilleyi* ilimde ve şuhûdda eksikliği getiren her tür şüphe şeklinde ifade etmiştir.⁶¹ *Kitâbü'n-netice* adlı eserinde ise *darra-i mudarradan* kastedilenin, tecelliden sonraki hicâb olduğunu; *fitne-i mudilleden* kastedilenin ise ilim ve şuhûda hâlel getiren ya da noksân îcâb eyleyen şüphe olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu duanın mânâsı şöyle olur: “Senden devamlı, sürekli ve ebedî olan, zarar verici bir sıkıntı veya yoldan çıkarıcı bir fitne olmadan yüce olan vechine nazar etmenin lezzetini isterim.”⁶²

2.2. Rü'yet ve Nimet

Bursevî'nin *Te'vîlâtü'n-Necmiyye* adlı tefsirden naklettiğine göre Meryem 19/62. âyetindeki⁶³ cennette mümin kulların rızıklanması, onların Allah Teâlâ'yı seyretmeleri olarak anlaşılmalıdır.⁶⁴ Nitekim cennet nimetlerinin en üstünü rü'yettir.⁶⁵ Rü'yet cennete girip diğer bütün nimetlere nail olduktan sonra gerçekleşecektir.⁶⁶ Hatta rü'yet o denli vuku bulacak ki cennetlikler o anki nimetleri dahi unutacaklardır.⁶⁷ Müfessirin tefsiri ve *Kitâbü'n-netice* adlı eserlerinde zikrettiğine göre, mümin kullar nasıl ki güneşi yahut dolunayı açıkça görebiliyorsa, o netlikte cennette Allah Teâlâ'yı

⁵⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/338.

⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/298.

⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/415.

⁶⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/296-297; 8/199.

⁶¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/296.

⁶² Bursevî, *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 323b.

⁶³ “Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Orada, sabah akşam rızıkları hazırır.” (Meryem 19/62).

⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/411.

⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/524.

⁶⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/391; 10/438.

⁶⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/298.

görebileceklerdir. Hatta Cenâb-ı Hak bir müddet her kul ile konuşacaktır.⁶⁸

Ayrıca Abese sûresinin 38 ve 39. âyetindeki⁶⁹ birtakım yüzlerin, parlak ve güleç olacağı ifade edilerek *müjde almış* ve âhirette güven içinde olduklarından *sevinmiş yüzler* olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla cennet müjdesine ek Allah'ı görme müjdesi verilmiştir.⁷⁰ Mutaffifin 83/28. âyetinde ise "tesnîm" kelimesini ruhâni cennetteki *muhabbetullah-mârifetullah* olarak açıklayan müfessir, bunu Allah'ın vechine bakma lezzeti saymıştır. Benzer şekilde bazen Cenâb-ı Hakk'ın vechine bazen de yarattıklarına bakmak neticesinde elde edilen gönül huzurunu ifade eden "rahîk" kelimesine değinmiş, tesnîmin rahîkten daha üstün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dünyadakilere benzemeyen, baş ağrısı yapmayan, saf, yabancı karışım olmayan bir meşrubat olan rahîk içeceğinin içerisine tesnîm suyunun konulduğunu haber vererek onun Adn cennetinde akan bir pınar olup, cennetteki en yüksek değerdeki içecek sayıldığını ve yukarıdan akarak müttakîlerin kaseleri dolunca, suyun duracağını kaydetmiştir.⁷¹

2.3. Rü'yetin Kademeleri ve Erişecek Kimseler

Müfessire göre rü'yet, gören kimselerin derecelerine göre farklılık gösterecektir. Kulların mârifetullahına nisbeten görmeleri farklı olacaktır. Kâmil ve tam olanların o nisbetle rü'yetleri gerçekleşecektir. Müminlerden avâm kısmı için cennet; havâs kısmı için rü'yet; havâsın üstündekiler için vüsûl ve vicdan müjdesi vardır. *Kitâbü'n-netice* adlı eserinde müminlerden avâm kısmının cuma günleri rü'yeti rabbanîye için Adn cennetine varacaklarını dile getirmiştir. Ayrıca Bursevî, rü'yeti dört sınıf olarak ayırmıştır. Birincisi Hakk'ı mahlûkat olmadan görmek; ikincisi mahlûkatı Hakk söz konusu olmadan görmektir. Üçüncüsü mahlûkatla beraber Hakk'ı görmektir ve enfûsî ya da âfâkî delillerle birlikte mahlûkatta Hakk'ı müşâhede etmektir ki Naîm cennetindekiler mahlûkatta Hakk'ı göreceklerdir. Dördüncüsü ise Hakk'la beraber mahlûkatı görmek yani Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla mahlûkatı Hakk'ta görmektir ki kesîb cennetinde mahlûkatı Hakk'ta göreceklerdir. Son ikisini birleştirmek de kemal mertebesinde olacaktır. Bununla birlikte Bursevî'nin müşâhede ile

⁶⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/252, 461; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 175a. Ayrıca bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebu'l-Fazl Dimyatî (b.y.: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 2006), "Kitâbü'l-İmân" 302 (129).

⁶⁹ "O gün birtakım yüzler ışık saçar. Güleçtir, müjde almıştır."

⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/403.

⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/441-442.

mükaşafenin birlikte olduğu bir rü'yet anlayışına sahip olduğu söylenebilir.⁷²

Meleklerin ise âhirette Allah'ı göremeyecekleri, sadece Cebrâil'in bir defa göreceğine dair gelen haberleri kaydeden müfessir, diğer taraftan cinlerin ve meleklerin rü'yete nail olamayacaklarına dair söylenenlerden zâhir olarak şunun anlaşılacağını dile getirmiştir: İnsanlar ile melekler ayrı vadilerde rü'yete nail olacaklardır. Nitekim insanların görmesiyle onlarınki bir değildir. Zira melekler daima müşâhede ehliendir. Onların görememeleri gibi bir şey söz konusu olamaz. Hatta mümin cinler bile onlar gibidir. Bir kısım âlim ve kâmil insanın mârifeti melek ya da cinlerden daha üstün olabilir.⁷³

Bursevî, Allah'ı tam olarak görmenin Hz. Muhammed'in (sav) ümmetine has olacağını zikretmiştir. Nitekim Hz. Mûsâ (as) Hak Teâlâ'yı görme makamında olmayı istediğinde, kendisini Hz. Muhammed'in ümmetinden kılması için niyazda bulunmuştur.⁷⁴ Rü'yetin birinin nebevî, diğerinin umuma yönelik iki kademesi olduğundan söz eden müfessir, bunlardan ilkinin dünyada göz ile görmek, ikincisinin basiret ile görmek olduğunu söyleyerek dünyada tüm peygamber ve veli zatların soyutlanma âleminde rü'yete ulaştıklarına dair gelen bazı haberleri kaydetmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte müfessirin aktardığına göre bazı âlimler, rü'yetin sadık ve ariflerden Allah'ın dilediği kimselere bir ihsanı ve lütfu olarak verileceğini söylemiştir.⁷⁶

Ayrıca müfessirin *Şerh-u Şu'abi'l-Îmân* adlı eserinde zikrettiğine göre Adn cenneti rü'yet makamı olacaktır. Ondan sonra Firdevs, Huld, Na'îm, Me'vâ, Dârü's-selâm, Dârü'l-makâm ve en yücesi makâm-ı Muhammedî gelmektedir. Nebîler, velîler, nazar ehli ve istidlâl (sonuç çıkaran) âlimler olmak üzere dört sınıf cennet ehlidir. Mü'minler ise bunları taklîd eden kimselerdir. Bu sınıflar rü'yet makamında basiretlerine göre tecellîye mazhar olacaktır.⁷⁷ Neticede mümin kullar, Allah Teâlâ'yı âhirette gözleriyle görebilecek ve cennette görme baş gözüyle olacaktır. Dünyada ise Resûlullah

⁷² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/526, 685; 6/537; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 487b; Uludağ, "Rü'yet", 35/311.

⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/214, 661.

⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/306.

⁷⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Şerh-i Rümuzât-ı Hacı Bayram Velî Çalab'ım Bir Şâr Yaratmış*, çev. Suat Ak (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 24; Karadaş, "İsmail Hakkı Bursevî'nin İtikadî Görüşleri", 270.

⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/527.

⁷⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-Îmân)*, haz. Yakup Çiçek (İstanbul: Dârülhadis, 2000), 68.

dışında insanoğlu Allah'ı kalp gözüyle görmektedir. *Şerh-u Şu'abi'l-Îmân* adlı eserinde zikrettiğine göre cehennem ehli rü'yete ulaşamayacaktır.⁷⁸

Neticede müfessire göre, cennette müminler avâm, havâs ve ehassu'l-havâs olarak üç sınıf halinde Allah'ı göreceklerdir. Avâmın bayramı dünyadaki bayram günleri, havâsın bayramı her gün, ehassu'l-havâsın bayramı ise her nefeste olacaktır. Bununla birlikte cuma günleri de Cenâb-ı Hak görülebilecektir. Cennette görme eylemi baş gözüyle olacaktır. Her kulun kendi derecesine göre görmesi farklı olacaktır. Melekler de rü'yete erişebileceklerdir.

3. Rü'yet ve Diriliş İlişkisi

Bursevî'nin bedenen cisim gözüyle rü'yetullahı kabul ettiğine hem dünyada hem de âhiretteki yeniden diriliş konusunda yaptığı bazı izahları da delil gösterilebilir. Müfessire göre, âhiretteki diriliş ruhen ve bedenen olacaktır. Hatta daha dünyadayken bedenen yeniden diriliş mümkündür. İlk olarak müfessirin kaydettiğine göre nasıl ki Yûsuf peygambere yaptığı iyilikler hürmetine Mısır kralının imanla şereflenmesi mümkün olduysa, Resûlullah'ı himaye edip kol kanat geren amcası Ebû Tâlib'in iman etmesi için de Allah Teâlâ'nın ona tekrar hayat bahşetmesi mümkün olabilir.⁷⁹ Benzer şekilde Hz. İsa'nın, Hz. Nûh oğlu Sâm'ı ölümünden dört bin yıl sonra dirilttiğinin doğru olduğu gibi Allah Teâlâ'nın Resûlullah'ın anne, baba ve amcasını diriltip iman etmelerinden sonra yine vefat ettirdiği doğrudur. Ayrıca Bursevî, bu hâdisenin muteber âlimlere göre sabit olduğuna ve veda haccından sonra meydana geldiğine dair rivayetler bulunduğuna değinmiştir.⁸⁰

Diğer taraftan Tevbe 9/113. âyetindeki *"Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların başışlanmalarını dileyemezler."* mesajının Hz. Peygamber'in annesi ve amcası için yaptığı dua neticesinde indiğini söyleyenlere karşı müfessir, bu yorumun kendisine göre uzak bir görüş olduğunu ifade ederek şöyle bir açıklama yapmıştır: Eğer bu âyet, Hz. Peygamber'in annesi için olan duası neticesinde inmişse, sonrasında amcası hakkında duaya nasıl devam etmiş olabilir? Ayrıca Kur'ân'ın en son nâzil olan sûresi budur. Öte yandan amcası için duası neticesinde inip sonrasında

⁷⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/55; 8/214; a.mlf., *Îmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-Îmân)*, 69.

⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/358.

⁸⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/562; 6/531.

annesi için duaya devam etmesi durumu da aynı derece uzaktır.⁸¹

Yine müfessirin kaydettiğine göre, birçok âlimin Hz. Peygamber'in annesi hakkında kabul ettiği bir husus vardır ki Resûlullah, veda haccında annesinin kabrinin bulunduğu mevkii ziyaret etmiş ve Rabbinden annesini diriltmesini istemiştir. Allah Teâlâ da onu diriltmiş ve iman etmesinin ardından ruhunu geri almıştır. Halebî'nin (ö. 1044/1635) *İnsânü'l-uyûn* adlı eserinden naklettiği üzere bu, ancak Resûlullah'a özgü bir durumdur. Anne ve babasının bu şekilde diriltilmesi ve iman etmeleri, Hz. Peygamber için bir ikram demektir ve onun faziletini gösterir. Nitekim Kurtûbî'nin (ö. 671/1273) de aynı görüşü savunduğunu ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ise Hz. Peygamber'in amcası hariç aynı görüşleri benimsediğini zikretmiştir.⁸² Resûlullah'ın babası hakkında ise Üftâde'den naklettiğine göre babasının adının "Abdullah" olması onun imanına delâlet eder. Nitekim câhiliyyede hiçbir put bu isimle anılmamıştır. "Allah" ismi Cenâb-ı Hakk'ın zâtına özeldir.⁸³

Bursevî, mahşerde ve cehennemde tekrar bedenen yaratılış hususunda da izahlar yapmıştır. Buna göre, cehenneme girenlerin bedenlerini ateş yakarak kömür haline getirecek, sonra Allah onları tekrar yaratacaktır. Nitekim Allah, ilk başlatan "el-Mübdi" ve yeniden iade eden "el-Muîd"dir. Yüce Allah, insan bedeninin yeniden her bir yapı taşını toplamaya ve hayat vermeye kâdirdir. Bu parçalar her ne kadar yaratılmışların ilminde ayrı değillerse de Yüce Yaratıcı'nın ilminde ayrıdır. Süte karışmış su misali gibi birbirine karışmış görünseler de Allah'ın ilminde ayrı olmaktadır.⁸⁴ Katâde'den rivayetle aktardığına göre, sivrisineğin dahi kısas yapılmak için mahşere getirileceği, ancak hayvanlar arasında hüküm tamamlanunca bülbül, tavus kuşu vb. sevinç uyandıran hayvanlar hariç tekrar toprak haline gelecekleri bildirilmiştir. Bu haberleri aktaran müfessir, "*Durum böyleyken cinler ve insanlar nasıl haşrolunmazlar?*" demiştir.⁸⁵ Konuyla ilgili Tekvîr 81/10. âyetinin yorumunda ise amel defterlerinin ruhların cesetlere iade edildikten sonra açılacağını söylemiştir. Ayrıca insanların kabirlerinden kalkmaları cismanî nimetlenmeleridir.⁸⁶

Netice itibariyle müfessire göre, âhirette yeniden yaratılış bedenen ve

⁸¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/663.

⁸² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/665.

⁸³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/274.

⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/374, 465.

⁸⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/408.

⁸⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/371, 410-411. Ayrıca bk. *Rûhu'l-beyân*, 3/18.

ruhen olacaktır. Dolayısıyla âhiretteki rü'yet de ruhu ve bedeniyle yaratılan insanın vücudundaki baş gözüyle olacaktır. Hatta daha dünyada iken yeniden diriliş mümkündür. Öte yandan cehennemde azap gereği yanan ve kömür haline gelen vücutların tekrar yaratılacağını söyleyen müfessir, Allah'ın insanın her bir yapı taşını bir araya getirmeye güç yetirdiğini dile getirmiştir.

Sonuç

İsmâil Hakkı Bursevî'nin, rü'yet kavramına öncelikle *görmek, bakmak* ve *idrak* kelimeleriyle dikkat çektiği görülmüştür. İdraksiz görmek mümkün olsa da idrakte görmek daha üstündür. Kur'ân'da yer alan Hz. Mûsâ'nın Allah'a bakmak istemesiyle ilgili âyetteki "bakmak" kelimesi "görmek" anlamındadır. Zemahşerî'nin "bakmak" kelimesini "beklemek, ummak" şeklinde kinaye olarak yorumlamasına karşı müfessir, bir sebep olmaksızın bir kelimenin hakikî anlamının bırakılmasının uygun olmadığını belirtmiştir. Katılmadığı görüşleri vererek onları neden eleştirdiğini veya reddettiğini zaman zaman göstermeye çalışan müfessirin görüşlerindeki istikrarı ve eleştirilere sunduğu haklı gerekçeler göz ardı edilmemelidir.

Müfessire göre, insanın dünyada kalp gözü ile Cenâb-ı Hakk'ı görmesi mümkündür. Bunu bazı peygamber ve veliler daha dünyada iken tecrübe etmişlerdir. Nitekim insan zat, sıfat ve fiillerinden fâni olup, tam bir soyutlanmadan sonra rü'yete erişebilir. Dünyada kalp gözüyle, âhirette ise kafa gözüyle rü'yet gerçekleşecektir. Mî'rac hadisesiyle ele aldığı dünyadaki rü'yet konusunda, Hz. Peygamber'in kevn ve fesâd âleminde yedi feleği geçtikten sonra baş gözüyle ve uyanırken Allah'ı gördüğünü, âdeta vücudunun bir göz haline büründüğünü söylemiştir. Bu hadisenin ise kalple ve gözle olmak üzere iki defa yaşandığını kaydetmiştir. Neticede Resûlullah hariç diğer peygamber ya da velilerin dünyada kalp gözüyle Allah'ı gördüklerini, Resûlullah'ın ise onlardan farklı olarak kafa gözüyle gördüğünü, cisim suretinde sır ve ruhuyla mutlak olarak tüm varlıklardan soyutlanarak kalp ve bedenle buna ulaştığına inanmıştır.

Tefsirinde küfre sevk edebilecek pek çok ifadeye dikkat çeken ve sarf edilen cümlelerin hassasiyetle seçilmesi gerektiğini vurgulayan müfessir, "cennette Allah'ı görmek" ifadesini de bu bağlamda ele almış ve bu ifadenin bizzat Allah'ın mahallinin cennet olduğunu belirtmediğini ve küfür oluşturmadığını öne sürmüştür.

Cennette Allah'ın görülmesine dair kanıtın, âyetlerde geçen "fazlalık, daha güzel karşılık, bir kısım yüzlerin Rablerine bakacakları" gibi ifadeler

olduğunu öne süren müfessire göre, cennette müminler kafa gözüyle Allah'ı görebilecek ve bu durum derecelerine göre ve inandıkları üzere gerçekleşecektir. Müslümanlardan avâm kısmı Ramazan ve Kurban Bayramı günlerinde, havâsın bayramı her gün, ehassu'l-havâsın her nefeste olacak ve cuma gününde de Cenâb-ı Hak görülebilecektir. Meleklerin ise cennette Allah'ı görebileceklerini, ancak insanların görmesiyle eşit seviyede olmayacağını belirten müfessire göre, dolunay nasıl net olarak görebiliyorsa, rü'yetullah da bu açıklıkta olacaktır. Ayrıca cennette Allah'ı görmek de ruh ve bedenle tekrar yaratılan insanın vücudundaki baş gözüyle olacaktır.

Neticede Bursevî'nin rü'yet anlayışında genellikle sünnî çizgide kaldığı söylenebilir. Fahrüddin Râzî dünyada basiret yani kalp gözüyle rü'yetullahı kabul ederken ve sûfîlerin çoğu da dünyada kalp veya gözle rü'yetullahın gerçekleşmediği konusunda ittifak içindeyken Bursevî onlardan ayrılmakta ve dünyada Hz. Peygamberin baş gözüyle, diğer peygamber ya da velîlerin kalp gözüyle Allah'ı gördüğünü kabul etmektedir. Âhirette ise rü'yeti Kâşânî gibi kafa gözüyle görmek olarak değerlendirmektedir. Bazen rü'yeti sûfîlere yakın "Allah'ı bilmek" olarak ele aldığı, bazen de İbnü'l-Arabî gibi müşâhede ve tecellî gibi kavramlarla açıklamaya çalıştığı görülmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, Hikmet. "Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002), 7-26.
- Apak, Adem. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'da İslâm Tarihi İlk Dönem Hadiseleri ve Siyasî-İtikadî Fırkalar Hakkındaki Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 147-166.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Delâilu'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şarîa'*. thk. Abdülmü'tî Kâ'acî. 7 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü'n-netice*. Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64, 1a-506b.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Şerh-i Rûmuzât-ı Hacı Bayram Velî Çalab'ım Bir Şâr Yaratmış*. çev. Suat Ak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *İmân Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış (Şerh-u Şu'abi'l-İmân)*. haz. Yakup Çiçek. İstanbul: Dârülhadis, 2000.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. thk. Ahmed İzzu İnâye. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çetin, Taner. *İsmâil Hakkî Bursevî Vâridât-ı Kübrâ*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid. *el-İtticâhü'l-aklî fi't-tefsîr*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi el-Arabî, 1996.
- İbn Arabî. *Ahadiyyet Risâlesi*. çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Tefsir-i Kebir Te'vilât*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: KİTSAN Yayınları, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. thk. Muhammed İbrahim Nasîr - Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1996.

İmâm Gazâlî. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.

İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*. 2 Cilt. İstanbul: Merve Yayın-Dağıtım, 1996.

Karadaş, Cağfer. "İsmail Hakkı Bursevî'nin İtikadî Görüşleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 265-276.

Kâşânî, Kemalüddin Abdürrezzak, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi. 3 Cilt. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.

Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. çev. Hayreddin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Marifet, Hadi. *Kur'an İlimlerine Giriş*. çev. Yusuf Tazegün. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-tevhîd*. ed. Muhammed Amirûşî. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mektebetü'l-irşad, 2001.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Ebu'l-Fazl Dimyatî. b.y.: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, 2006.

Özarslan, Selim. "Allah'ın Görülebilmesi/Rû'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2001), 275-293.

Pakiş, Ömer. "Rû'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kâdî Abdülcebbar ve Zemahşerî Örneği)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2001), 55-79.

Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.

Söğüt, Engin. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfi Risalesi Muhteva ve Tahlili*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Şahin, İskender. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Mu'tezile'ye Yöneltilmiş İtirazlar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/26 (2021), 181-205.

Teftâzânî, Sa'deddîn. *el-Makâsîd Kelam İlminin Maksatları*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ul-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd

Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Uludağ, Süleyman. "Rü'yet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.